

بازتاب واقعه کربلا در آثار داستانی راضیه تجار^۱

دکتر احمد سنجولی^۲

دکتر محمد مجوز^۳

شهلا کلبعلی^۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۲۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۲۱

چکیده

راضیه تجار از نویسندگان متعهدی است که در آثار داستانی خویش، به ترویج ارزش‌های دینی و مذهبی به‌ویژه فرهنگ شهادت و ایثار پرداخته است. او با پیوند میان واقعه کربلا و دفاع مقدس ایران در جنگ تحمیلی، ارادت خالصانه خود را به اهل بیت پیامبر علیهم‌السلام به ویژه امام حسین علیه‌السلام ابراز داشته است. پژوهش حاضر با بررسی توصیفی و تحلیلی یازده اثر داستانی راضیه تجار نشان می‌دهد که بازتاب ارزش‌های دینی در آن آثار در هر دهه متناسب با شرایط اجتماعی و فرهنگی متفاوت است.

کلیدواژه‌ها: امام حسین علیه‌السلام، راضیه تجار، واقعه کربلا.

۱. مقاله حاضر برگرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه ملی زابل است.

۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه زابل (نویسنده مسئول). ah-sanchooli@uoz.ac.ir

۳. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه زابل. momjavezy@yahoo.com

۴. کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه زابل. kalbalishahla@gmail.com

فرهنگ و ادب ایرانی، همواره در طول دوران‌ها ادبیاتی متعهد و اجتماعی بوده است و ادبیات پایداری در آن به مثَل «درخت باروری است که ریشه‌های آن در عمق فرهنگ و ادب ایران گسترده شده و سپس به مناسبت در هر زمانی میوه‌ای داده و سایه‌ای گسترانده و به زندگی، زیبایی و معنا بخشیده است» (صرفی، ۱۳۹۳: ۲۰۹). یکی از مؤلفه‌های ادبیات مقاومت، نوشتن و سرودن از واقعه بزرگ عاشورا، کربلا و امام شهدا است. «ادبیات داستانی نیز به عنوان آینه‌ای از باورها و رخداد‌های اجتماعی، این واقعه را در خود بازتاب داده است و به ایجاد گستره‌ای انجامید، که آن را «ادبیات عاشورا» نام نهاده‌اند» (حسین‌زاده و شهپرراد، ۱۳۹۴: ۱۰۱).

سابقه ادبیات عاشورایی، به نخستین سال‌های اوج و گسترش ادب فارسی می‌رسد. از کسایی (متوفای ۳۹۰) شاعر پراوازه قرن چهارم، تا مولوی و محتشم و تا به امروز، چه در نظم، چه در نثر، اعم از شیعه و سنی ارادت خویش را به سرور آزادگان جهان نشان داده‌اند. فریاد «هَيْهَاتَ مِنَّا الذَّلَّةُ» امام حسین علیه السلام و یارانش در فراخنای تاریخ به گوش می‌رسد و «كُلُّ يَوْمٍ عاشورا و كُلُّ اَرْضٍ كَرْبَلَا» در گستره تاریخ مصداق یافته و تکرار می‌شود. اوضاع و تحولات اجتماعی بعد از انقلاب و تأثیرگذاری قالب ادبی داستان و نگاه نویسندگان، که تفکر آنان را، از داستان‌های مدرن و غربی متمایز می‌کرد، نویسندگان متعهد را، به سوی ادبیات عاشورایی سوق داده است. از دیگر برکات و اثرات انقلاب اسلامی در حوزه ادبیات، ظهور و درخشش بیش از پیش نویسندگان زن در حوزه دفاع مقدس بوده است. «اما متأسفانه ایشان و کار آنها به سبب عدم بررسی‌های اصولی و مستمر و منتقدانه آن طور که شایسته است به جامعه معرفی نشده است» (حُرّی، ۱۳۷۷: ۱۰۶).

راضیه تجّار، از نویسندگان سبک رئالیست، داستان‌هایش برگرفته از زندگی واقعی شهدا و رزمندگان است. او با عشق و اعتقادی که در خود سراغ دارد، مروج فرهنگ شهادت و ایثار است. وی در داستان‌هایش، از جلوه‌های گوناگون محرم بهره برده است و مکتب انسان‌ساز عاشورا را، جایگاه واقعی عرفان می‌داند و «براساس این قرائت، قیام

عاشورا، معلول و زاییده عشق است» (وکیلی و ادوای، ۱۳۹۵: ۱۵۹). عشقی که، راضیه تجاران را محرک جوانان برای دفاع در مقابل دشمن می‌داند. او امام حسین علیه السلام و قیام ایشان را، الگوی استقامت رزمندگان در جبهه حق علیه باطل دانسته است و عظمت این واقعه را در داستان هایش، انعکاس داده است. تجار، باورمندی و علاقه و توسل خود به سرور و سالار شهیدان را، از زبان شخصیت‌های داستانی‌اش بیان می‌دارد. «تجار خودش را در داستان‌ها به جا می‌گذارد و رد پای وی به وضوح احساس می‌شود» (جمشیدی، ۱۳۷۱: ۲۳). او سفرهای متعددی به کربلای معلا و دیدن قبرهای غبارگرفته و غربت زده طفلان مسلم، داشته است. وی زیارت کربلار را، جرقه‌ای در ایجاد تحوّل فکری خود می‌داند و امام علیه السلام را ستاره‌ی هدایت، در طول مسیر زندگی خویش دانسته و معتقد است وقتی به ائمه اطهار علیهم السلام متوسل می‌شویم، آنان نیز صدای ما را می‌شنوند. او اهل بیت علیهم السلام را ستون‌های هدایتی در مسیر زندگی می‌داند که تغافل از ذکر آنان تبعات زیان‌باری در تمام عرصه‌ها به دنبال خواهد داشت. از آنجا که وی، پیوند عمیقی میان حادثه کربلا و رشادت و شهادت رزمندگان اسلام، در جنگ تحمیلی عراق برقرار کرده و در یک کلام «کُلُّ یَوْمٍ عاشورا و کُلُّ أَرْضٍ کربلا» را، در آثار داستانی‌اش عینیت بخشیده، در این پژوهش تلاش شد تا جلوه‌های گوناگون فرهنگ عاشورایی، در آثار داستانی منتخب وی؛ از دهه‌های ۶۰ تا ۹۰ مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گیرد؛ زیرا ذکر حسین علیه السلام آشامانیدن جام آگاهی به نسل‌هایی است که در جست و جوی هویت فرهنگی خویش، هستند و رشد و تعالی آنان از سردرگمی و انحطاط، آشنایی با این چراغ هدایت و کشتی نجات است. پژوهش حاضر در صدد پاسخگویی به سؤالات زیر است:

تأثیر فرهنگ عاشورا و واقعه کربلا در آثار تجار چگونه منعکس شده و به چه مفاهیم ارزشی قابل تقسیم است؟

تجلی واقعه کربلا در دهه‌های مختلف در آثار این نویسنده چگونه انعکاس یافته است؟

پیشینه تحقیق

اغلب تحقیقات انجام گرفته در مورد آثار تجار، به ساختار داستانی و سبک زنانه و یا

به مقایسه سبک وی با آثار دیگران پرداخته‌اند. پارسی نژاد (۱۳۸۰) در مقاله‌ای با عنوان «گشت وگذار در کوچه افاقیا»، معتقد است که نویسنده بر سازه‌های داستانی و نوع کنش هریک در قبال یکدیگر، مطلع بود و با ایجاد زنجیره‌ای مستحکم و قوی حقایق داستانی را به هم متصل کرده است؛ تا آنجا که کوچه افاقیا از ساختمان پایدار و قوام یافته‌ای برخوردار شده است. ولی مراد (۱۳۸۳) در مقاله «راضیه تجار و نگاهی به کوچه افاقیا» او، به بیان، قدرت نویسندگی تجار در تصویرسازی پرداخته است. وی بیان می‌دارد، که نویسنده در این داستان فضایی خلق کرده تا خواننده خود گذشته را ببیند و نسبت به خوبی‌ها و بدی‌ها تصمیم بگیرد و از آداب و رسوم که سلامت روح و روان آدمی را خدشه دار می‌کند، تبری جوید. عرب یوسف آبادی و کلبعلی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی سبک زنانه در رمان کوچه افاقیا»، ضمن بررسی مؤلفه‌های سبک زنانه در کاربرد کلمات، رنگ‌ها و به تعریض سخن گفتن، معتقدند که در رمان مورد نظر فضای اجتماعی- فرهنگی و وجود مرد سالاری در دهه‌های پیش از انقلاب، بر سرنوشت زنان سایه گسترده است. زارع پستکی زاد و جابری نسب (۱۳۹۸) در مقاله «سیمای زن در مجموعه داستان‌های کوتاه راضیه تجار»، بر این باورند که زنان در سیطره نظام مردسالاری قرار دارند و بی‌اعتماد به جامعه مرد سالار هستند. اغلب پژوهش‌های صورت گرفته، در خصوص نقد و تحلیل آثار داستانی راضیه تجار از حیث سبک و ساختار داستانی است و به بازتاب واقعه کربلا در آثار داستانی وی پرداخته نشده است و این جستار، نخستین پژوهشی است که بر روی آثار ایشان با این مضمون انجام گرفته است.

این پژوهش با روش توصیفی و تحلیل محتوا انجام گرفته است. ابتدا اطلاعات با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسناد که همان کتب خود ایشان است، جمع‌آوری شده و پس از فیش‌برداری با مشخص کردن واحدهای معنایی و دسته‌بندی آنها، موارد مربوطه ثبت و واحدهای به دست آمده تجزیه و تحلیل شد و سپس تحلیل کیفی و آماری آن انجام گرفت. جامعه آماری این پژوهش یازده کتاب در حوزه دفاع مقدس نوشته راضیه تجار است. کتاب *نرگس‌ها و زن شیشه‌ای* به دهه ۶۰، *هفت بند*، *ستاره من* و *شعله در عشق* دهه ۷۰، *گمان مبرکه* شعله بمیرد، *جای خالی آفتاب گردان‌ها*، *آواز پرواز*، *شهید شیرودی* و

بانوی آبی‌ها دهه ۸۰ و محبوبه صبح به دهه ۹۰ مرتبط است.

واقعه کربلا در آثار داستانی راضیه تجار

راضیه تجار، همواره از توسل، عشق و ارادت و مددجویی رزمندگان از امام حسین علیه السلام و بزرگان کربلا نوشته است. امامی که در تحمل سختی‌ها و مصائب مقتدای آنان است.

جدول شماره ۱- مفاهیم ارزشی در مورد امام حسین علیه السلام در آثار مؤلف

واحد معنا	میزان کاربرد مضامین مربوط به ایشان	مفاهیم بنیادی و فرهنگی
امام حسین <small>علیه السلام</small>	۲۶ بار در موارد مختلف	الگوگیری از ایشان در پذیرفتن ظلم عشق به امام حسین <small>علیه السلام</small> توسل به ایشان حسین <small>علیه السلام</small> عصارهٔ مظلومیت حسین <small>علیه السلام</small> یادگار خاتم الانبیاء برپایی مراسم سوگواری ایشان ماندگار کردن عشق حسین <small>علیه السلام</small> با ایجاد محبت از کودکی زنده نگاه داشتن مکتب حسین <small>علیه السلام</small> گوش به فرمان حسین <small>علیه السلام</small> بودن در هر زمان و مکان

امام حسین علیه السلام، مقتدای رزمندگان

ماجرای کربلا و ظلمی که در حق اولاد پیامبر صلی الله علیه و آله روا شد؛ ذکر مظلومیت ایشان و ستمکاری دشمنان است و ماتی که هرگز التیام نمی‌پذیرد. تجار در کتاب گمان مبرکه شعله بمیرد، به اشاعهٔ این مظلومیت از زبان مادر شهید «محمود اخلاقی» پرداخته است. مادر یاد خاطره‌ای از فرزندش افتاد و گفت: «قربان لب تشنه‌ات یا حسین!» (تجار، ۱۳۸۱: ۳۳). تجار در کتاب جای خالی آفتاب گردان‌ها، داستان کوتاه «آب و عطش» نیز به ذکر مظلومیت امام حسین علیه السلام از زبان شخصیت‌های داستان، پرداخته است. مجروحی که شفا می‌گیرد، «از لبهٔ تخت به زیر آمد. از لبهٔ درگاه بالا رفت. شانه برلته گشوده پنجره داد. جمعیت سیاهپوش، زیر نور مهتاب، چون موجاموج آب، بالا و پایین می‌رفت. - حسین عطشان. دستی را که جان گرفته بود، آرام بالا آورد و به سینه کوبید» (تجار،

۱۳۸۴: ۲۱۶).

تجار، ذکر مظلومیت حسین علیه السلام را در وصیت نامه شهدا به گوش جان‌ها می‌رساند: «ای یادگار خاتم الانبیاء و ای عصاره مظلومیت در طول تاریخ!» (تجار، ۱۳۷۹: ۸۸). شهید بابایی، با خود واگویه می‌کند و می‌خواهد؛ خود را همچون حسین علیه السلام، فدای بقای اسلام کند و از این دین مبین، حراست نماید: «من حسینم؛ حسین تو. همان حسینی که برایش لباس خلبانی خریدی» (تجار، ۱۳۹۴: ۱۳۸).

کاربرد حدیث «هیهات منّا الذلّة»

راضیه تجار در داستان «از ستاره تا ستارگان»، معنای عزت‌مداری حسین علیه السلام را در رفتار رزمندگان به تصویر می‌کشد. امامی که «پیش از حرکت به سوی کربلا در جواب برادرشان محمد حنفیه که از او می‌خواست برای حفظ جانش با یزید بیعت کند فرمود: اِنَّهُ لَا اعطى الدنیه من نفسی أبداً؛ و حقیقت این است که هرگز تن به پستی ندهم» (ابن طاووس، ۱۳۸۷: ۲۷). دو برادر با نام‌های افشین و تگین در کتاب نرگسها، عضو گروه تجسس بودند. آنان نیز همچون مولای خویش تن به ذلت نمی‌دادند: «دو برادر یکدیگر را گم کردند؛ که حالا دوازده برادر بودند. طلایه دار خم شده بود؛ بی شکستنی. به سجود؛ بی شکستنی. هیهات منّ الذلّه» (تجار، ۱۳۹۳ الف: ۵۲).

توسل و مددخواهی از امام حسین علیه السلام

راضیه تجار، عشق و توسل رزمندگان را به امام حسین علیه السلام نشان می‌دهد. عشقی که نیروی آنها را برای تحمل سختی‌ها، دو چندان می‌کند؛ زیرا «سخن حسین، عمل حسین، حادثه حسین، روح حسین، همه چیز هیجان است، تحرک است، درس است، القای نیروست. حسین سرود انسانیت است و به همین دلیل، نظیر ندارد» (مطهری، ۱۳۶۹: ۱۸ / ۳).

توسل با پیوند قلبی

در داستان «ستاره و سیم خاردار»، از مجموعه گمان مبرکه شعله بمیرد، سلیمانی که بیمار شده بود، با خود واگویه می‌کرد و به اهل بیت علیهم السلام و امام حسین علیه السلام توسل

می جست: «ماشین روحیه کجاست؟ ضد زنگ بزنید تابلوها را. نی‌ها را ببرید. بچه‌ها گم شدند. خدا... بگویا علی... بگویا حسین» (تجار، ۱۳۸۱: ۹۷). در کتاب ستاره من، متعلق به دهه هشتاد نیز این توکل را می‌بینیم. تجار، از زبان هم‌رزم حمید عرب نژاد می‌نویسد: «پیش از اینکه بچه‌ها گلوله را رها کنند، نوشته روی آن را خواندم: یا حسین و ما رمیت و اذارمیت» (تجار، ۱۳۸۷: ۵۶).

مددخواهی از اهل بیت علیهم‌السلام و امام حسین علیه‌السلام در آثار تجار، یادآور عشق عمیق رزمندگان به امام حسین علیه‌السلام است: «خمپاره‌ای کنارش منفجر شد. هفت هشت متری بلند کرده، به جلو پرتابش کرد. همه فکر کردند، شهید شده است. جلو دویدند و یا حسین علیه‌السلام گفتند» (همان، ۵۷). تجار (۱۳۹۰: ۴۴) معتقد است که در بحرانی‌ترین لحظات، یاد و نام حسین علیه‌السلام، قوت قلوب رزمندگان و سرداران اسلام بود. علی اکبر شیروزی هم در انجام عملیات‌های سخت از حسین علیه‌السلام مدد می‌گرفت: «با هلی‌کوپتر مهمات می‌برد... و ذکر می‌گفت: ... یا حسین، یا حسین، یا حسین».

نذری امام حسین علیه‌السلام

تجار، بر این عقیده است، که با خوردن غذای نذری متبرک شده به نام حسین علیه‌السلام، شفا و برکت نصیب متوسلین خواهد شد. همان «پیشکش‌ها و نذرها که ابزار پیوندی میان انسان و الوهیت هستند، ادامه و شکل دگرگون شده قربانی کردن‌های جادویی‌اند» (کاسیرز، ۱۳۸۷: ۲/۲۳۵). اکنون فقط انگیزه حرمت گذاشتن به آن معنا می‌دهد. تجار (۱۳۸۴: ۲۱۵)، شفا گرفتن از این مائده‌های زمینی را در داستان «آب و عطش» آورده است. داستان رزمنده معلول و همسرش آفاق: «آفاق جلو آمد؛ با همان چادر حریر سپید و سینی غذا در دست. هنوز رو چرخانده بود که آمد بر لبه تخت نشست. -پلو امام حسین علیه‌السلام است. تبرک است پسر عمو».

تجار (۱۳۹۳: ۸۶)، از ارادت پدرانی می‌گوید که باورمندی آنان، سبب بارور شدن درخت ایمان فرزندانشان شده است: «قطعه نوزده، چراغ‌های ریزرنگی، چراغ‌های سرخ و زرد. باران ریزوتند می‌بارید و آنها چشمک می‌زدند. پدر آنجا را چراغانی و گل‌کاری کرده بود. اول او شروع کرده بود، بعد پدران شهدای دیگر آمده بودند کمک. حسینیه‌ای

ساخته بودند تا روزهای تاسوعا و عاشورا نذری بپزند و خرج بدهند».

بزرگداشت نام امام حسین علیه السلام

به منظور بزرگداشت نام ائمه علیهم السلام، نام متبرک ایشان را بر تیپ‌ها و گردان‌ها می‌نهادند تا رزمندگان با تاسی از ایشان، به جهاد ترغیب شوند. راضیه تجار، با یادآوری این نکته عشق رزمندگان به اهل بیت علیهم السلام را نشان می‌دهد. سلیمانی گفت: «التماس دعا... عطر و گلاب کو؟ گردان امام حسین علیه السلام، گردان موسی بن جعفر علیه السلام، بی سیم را روشن کن» (تجار، ۱۳۸۱: ۹۶). راضیه تجار (۱۳۸۷: ۷۶-۷۵) در کتاب ستاره من، مربوط به دهه هفتاد، نیز چنین مفهومی را از کاربرد نام امام حسین علیه السلام در ذهن تداعی می‌کند: «دوباره درخواست کمک کردیم این بارتیپ امام حسین علیه السلام لودری آوردند و جاده را بستیم».

بیان عشق و ارادت رزمندگان به حسین علیه السلام

در داستان از «شهد تا شهادت»، در کتاب شعله در عشق، تجار (۱۳۷۹: ۵۲) از زبان حاج حسن، این ارادت خالصانه و عمیق را، بیان می‌کند: «در پناه نور فانوس چیزی می‌نوشت؛ چیزی هم می‌خواند: من غم مهر حسین با شیراز مادر گرفتم روز اول که آمدم دستور تا آخر گرفتم بر مشامم چون زدند یک قطره از مشک حسینی». و باز هم در داستان «درخت گیسو پریشان»، محمد به مادر که آرزوی رفتن به کربلا را داشت گفت: «- جانم فدای حسین. اگر بطلب خودم نوکری ات را می‌کنم می‌برمت و تمام مدت هم خدمتت را می‌کنم» (تجار، ۱۳۸۱: ۲۸).^۱

عشق و ارادت با سوگواری

راضیه تجار، به توصیف حال و هوای مراسم نیز پرداخته است و آیین‌ها و اعتقادات شخصی، مجروحان و خانواده آنها را، به تصویر کشیده است. در داستان کوتاه «شریک»، رزمنده‌ای را می‌بینیم، که بعد از سقوط هلی کوپتر کمرش آسیب دیده؛ اما با این حال از سوگواری محرم غافل نیست: «روی صندلی چرخ‌دار نشسته بود و از ایوان کوچک

۱. جای خالی آفتاب گردان‌ها، ۲۱۵؛ ستاره من، ۲۳، ۷۶؛ آواز پرواز، ۴۸، ۵۱.

آپارتمان به محوطه پادگان نگاه می کرد... دسته های سینه زن از انتهای خیابان شنی پایگاه می آمد» (تجار، ۱۳۹۴: ۴۷).

تجار، از زنان صبور و استوار در آثار داستانش، سخن می گوید که در دفاع، همسنگر مردان غیورشان بودند. زنی جوان که در عزای حسین علیه السلام سبز می پوشد و عشق، ایمان و امید را تداعی می کند: «مروری خانم، زن همسایه، با سینی چای از دو پله ایوان بالا آمد. زن جوان، سراپا سبز پوشیده بود. به گفته خودش نذر داشت دهه محرم به جای سیاه، سبز بپوشد» (تجار، ۱۳۹۴: ۱۱۰).

ایجاد عشق و ارادت به امام حسین علیه السلام از کودکی

تجار، عاشق اهل بیت علیهم السلام و هنرمندی مسئول است، وی در رشته روانشناسی درس خوانده است و با بیان نکاتی در داستان هایش، دغدغه فکری خود را برای تعالی فرزندان این مرز و بوم بیان می دارد. او، همچون روانشناسی کارآموزده، نهادینه شدن ارزش ها را در کودکان، آشنایی آنان با معیارهای ارزشی، از همان دوران طفولیت می داند و به سخن پیامبر صلی الله علیه و آله ایمان دارد، که علم در کودکی مانند نقش کردن بر سنگ، ماندگار است. در داستان «از شهد تا شهادت»، از کتاب *شعله در عشق*، چنین می نویسد: «من غم مهر حسین با شیراز مادر گرفتم روز اول که آمدم دستور تا آخر گرفتم بر مشامم چون زدند یک قطره از مشک حسینی» (تجار، ۱۳۷۹: ۵۲).

«مردها زنجیر می زدند و زن ها در صفی کوتاه، با فاصله از آنها، در پشت سرشان، آرام آرام می آمدند. صورت هایشان در پس چادر پنهان شده بود...

- پوریا را می بینی؟

- می بینم.

- ببین چه سینه ای می زند!

- از همین بچگی باید عاشق شد» (تجار، ۱۳۹۴: ۴۸).

احیای مکتب امام حسین علیه السلام

شخصیت ها و مجاهدانی که در داستان های تجار نقش آفرینی می کنند، برای اجرای

او امر الهی خود را موظف به جهاد می‌دانند و پس از مرگ نیز وصیت آنان سفارش به امر به معروف و نهی از منکر و احیای فضیلت‌های اخلاقی است. در وصیت‌نامه محمود منتظر، می‌خوانیم: «مبادا با ظلم و سکوت و ترک امر به معروف و نهی از منکر، دل سرور مظلومان حسین بن علی علیه السلام را بیازارید» (تجار، ۱۳۷۹: ۹۹).

لبیک به دعوت امام حسین علیه السلام

تجار، عشقی را که پس از گذشت هزاران سال، در خون مجاهدان نهفته است؛ نشان می‌دهد. عشقی که هنوز هم برای لبیک به دعوت حسین علیه السلام به آنان نیرو می‌بخشد. در وصیت‌نامه سردار شهید محمود منتظر، می‌خوانیم: «ای مؤمنین، مستضعفین و ای خوانندگان این وصیت‌نامه! گواه باشید من رفتم تا پس از گذشت هزار و سیصد و چهل و دو سال از برخاستن ندای حسین، او را یاری کنم... من در سال ۱۳۶۱ رفتم تا ندای حسین را پاسخ دهم» (تجار، ۱۳۷۹: ۸۹).

حضرت ابوالفضل علیه السلام

جدول شماره ۲- مفاهیم ارزشی در مورد ابوالفضل علیه السلام در آثار مؤلف

واحد معنا	میزان کاربرد مضامین مربوط به ایشان	مفاهیم فرهنگی و بنیادی
حضرت ابوالفضل <small>علیه السلام</small>	۵ مورد	اقتدا به حضرت عباس <small>علیه السلام</small> توسل و مددخواهی از قمر بنی هاشم <small>علیهم السلام</small>

بزرگداشت حضرت عباس علیه السلام در جبهه‌ها

این گرامیداشت را تجار با گذاشتن نام ایشان بر گردان‌های نظامی نشان داده است. محمد سلیمانی در معرض مواد شیمیایی قرار گرفته و آسیب دیده بود. با خود واگویی می‌کرد: «گردان محمد، به گوشم. راکت... گردان ابوالفضل... بزیند» (تجار، ۱۳۸۱: ۹۴).^۱

مددخواهی از حضرت ابوالفضل علیه السلام

ابوالفضل علیه السلام، باب الحوائج، پسر علی علیه السلام و ام البنین علیها السلام، علم‌دار نینوا است که

۱. گمان مبرکه شعله بمیرد، ۱۰۸.

«آب رسانی به خیمه‌ها و حرم سیدالشهداء علیه السلام بر عهده حضرت ابوالفضل علیه السلام بود و او را لقب سقای دشت کربلا داده‌اند» (محدثی، ۱۳۹۱: ۲۴۵). راضیه تجار، با آوردن نام مقدس عباس بن علی علیه السلام، ضمن نشان دادن ارادت خویش به قمر بنی هاشم علیه السلام، ایشان را ملجأ و پناهگاه بی‌پناهان و مظلومان می‌داند. مادر محمد سلیمانی چنین تعریف می‌کند: «نگاه انداختم به ته خیابان، برق آفتاب افتاده بود روی نفریها و زره‌پوش‌ها. تعدادی چماقدار که زنده باد اعلی حضرت می‌گفتند دوان دوان جلو آمدند و یک مرتبه در هنرستان باز شد و بچه‌ها مثل کفتر پر زدند و پراکنده شدند. نگاهم به دنبال محمد بود. بی‌اختیار داد زدم. -یا محمد... یا فاطمه... یا ابوالفضل» (تجار، ۱۳۸۱: ۲۲-۲۱). وقتی علی اکبر راننده‌ایی را که مورد حمله رگبار منافقان قرار گرفته بود و تکه‌ای از سرش به سینه چسبیده بود، دید: «خواست فریاد بزند؛ اما دیدن نگاه به طاق دوخته شده دو سپاهی، هر کلامی را از ذهنش دور کرد؛ یا ابوالفضل علیه السلام» (تجار، ۱۳۹۰: ۳۶).^۱

حضرت زینب علیه السلام

جدول شماره ۳- مفاهیم ارزشی در مورد حضرت زینب علیه السلام در آثار مؤلف

واحد معنا	میزان کاربرد مضامین مربوط به ایشان	مفاهیم فرهنگی و بنیاد
زینب <small>علیه السلام</small>	دو مورد	زینب <small>علیه السلام</small> اسوه صبر الگوگیری از ایشان آرامش بخشی ایشان هدایتگری ایشان

قافله سالار دلسوختگان

راضیه تجار، از زینب علیه السلام، دختر علی علیه السلام و فاطمه زهرا علیه السلام نوشته است. زینب علیه السلام، داغدار همیشگی گودال قتلگاه است؛ اما «صبر و بردباری، شجاعت و ایستادگی و مقاومت، مدیریت بحران و عظمت شخصیت حضرت زینب علیه السلام مثال زدنی و کم نظیر است» (ابن طاووس، ۱۳۸۷: ۱۷۳). زهرا خانم مادر محبوبه شهید، در خواب دید «خانمی سیاه پوش انگشت اشاره روی بینی خود گذاشت و او را متوجه قتلگاه کرد.

۱. گمان مبرکه شعله بمیرد، ۷۴.

آرامشی عجیب قلبش را فراگرفت. از خواب پرید» (تجار، ۱۳۹۳: ۱۰۶). تجار، این بانوی افتخارآفرین دنیای اسلام را، آرامش دهنده قلب‌های هراسان و هدایتگر قافله بشری معرفی کرده است. پدر بابایی، حاج اسماعیل، برای اینکه آرام شود؛ دوست داشت در ایوان بخوابد. در آنجا نسخه‌های تعزیه بود که او را آرامش می‌داد: «ذبح حضرت حسین، حضرت زینب... اینجا احساس امنیت می‌کرد. انگار ترسش می‌ریخت» (تجار، ۱۳۹۴: ۱۰۸).

امام سجاد علیه السلام

جدول شماره ۴- مفاهیم ارزشی در مورد امام سجاد علیه السلام در آثار مؤلف

واحد معنا	میزان کاربرد مضامین مربوط به ایشان	مفاهیم فرهنگی و بنیادی
امام سجاد <small>علیه السلام</small>	دو مورد	عشق و ارادت به ایشان اقتدا به ایشان

ارتباط قلبی رزمندگان با امام سجاد علیه السلام

امام سجاد علیه السلام، پیشوای چهارم شیعیان جهان، امامی بزرگ که در پیشبرد اهداف عاشورا، چون زینب علیه السلام زنده کننده این راه است و عاشقان در هر جایی با ایشان ارتباط قلبی دارند. محمد سلیمانی بر اثر بیماری ای که از حضور در جبهه نصیبش شده بود؛ در خیالش با ائمه علیهم السلام سخن می‌گفت و با آنان درد دل می‌کرد: «آقا زین العابدین ببین چه جوری قلبم می‌زند. ببین این لکه‌ها را» (تجار، ۱۳۸۱: ۱۰۰).

امام سجاد علیه السلام مقتدای رزمندگان

امامی که در سخنانش شهادت را، چنین آرزو می‌کند: «از دوستان خدا باشیم و در صف شهیدان به تیغ دشمنان خدا محشور شویم» (انصاریان، ۱۳۹۲: ۱۰). رزمندگان ما از این امام معصوم علیه السلام و سیره ایشان تبعیت می‌کردند.

همرزم حمید می‌گوید: «در یکی از شب‌های رانندگی، نوار موسیقی اصیل در پخش صوت گذاشتم که گفت: - این نوار را در بیاور و جایش این یکی را بگذار. نوازی که به من داد، درباره امام سجاد علیه السلام بود. بعد از این، فرصت بیشتری برای بحث سیاسی و تبادل نظر پیش آمد» (تجار، ۱۳۸۷: ۱۷).

حضرت رقیه علیها السلام

جدول شماره ۵- مفاهیم ارزشی در مورد حضرت رقیه علیها السلام در آثار مؤلف

واحد معنا	میزان کاربرد مضامین مربوط به ایشان	مفاهیم فرهنگی و بنیادی
حضرت رقیه <small>علیها السلام</small>	یک مورد	عشق و ارادت به ایشان توسل به ایشان

توسل به حضرت رقیه علیها السلام با روضه خوانی

حضرت رقیه علیها السلام، طفل سه ساله امام حسین علیه السلام، در دشت کربلا شاهد مرارت‌ها و ظلم یزیدیان بود. تجار، اعتقاد رزمندگان، به شفا گرفتن از این طفل سه ساله را، در کتاب گمان مبرکه شعله بمیرد، نشان داده است. سلیمانی بیمار شده و با خود واگویه می‌کند: «حاج احمد مرادی... روضه حضرت رقیه علیها السلام را بخوان» (تجار، ۱۳۸۱: ۹۹).

کربلا

جدول شماره ۶- مفاهیم ارزشی در مورد کربلا در آثار مؤلف

واحد معنا	میزان کاربرد	مفاهیم فرهنگی و بنیادی
ذکر کربلا	۱۲ مورد	زیارت کربلا آرزوی همه مشتاقان وابسته نبودن به زمان و مکان بزرگداشت واقعه کربلا درس آموزی از مکتب سیدالشهداء پیوند جبهه و کربلا

آرزوی رزمندگان برای رسیدن به کربلا

یکی از آرزوهای محبان اهل بیت علیهم السلام، زیارت قبر امام حسین علیه السلام، در کربلا می‌باشد. راضیه تجار، این شوق و اشتیاق را، در داستان‌های بیان کرده است و زیارت کربلا را مقصد و هدف مبارزان و رزمندگان می‌داند. در کتاب ستاره من، همسر حمید از اینکه این بار، حمید بعد از رفتنش خبری به او نداده، نگران شده بود و فکر می‌کرد: «حتماً یا زخمی شده یا شهید. خواهر شوهرم دل‌داری‌ام می‌داد. - فکر بیهوده نکن. او بر می‌گردد. - مگر نامه‌اش را نخواندی؟ انگار وصیت‌نامه‌اش را نوشته است. وقت رفتنش هم گفت کربلا کاری نداری؟» (تجار، ۱۳۸۷: ۱۲۹).

در داستان «فقط سبزا»، تجار، درباره خوابِ مادر محمود منتظر، چنین می‌نویسد: «دیشب خواب دیدم لباس پاسداری تنش است و همراه با حضرت امام (ره)، از کربلا، برای زیارت خانم معصومه علیها السلام آمده است» (تجار، ۱۳۷۹: ۹۶). عاشقان حسین علیه السلام، نه تنها برای رفتن به کربلا لحظه شماری می‌کنند؛ بلکه برای رسیدن به این عشق با هم به رقابت می‌پردازند و آیه «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ» را معنا می‌کنند: «سرود حماسی پخش می‌شود. نیروهای پیاده قرآن را می‌بوسند و راه می‌افتند. ماشین دور و دورتر می‌شود. - هر که دارد هوس کرب بلا بسم الله» (همان، ۱۱۲).^۱

جبهه کربلایی دیگر!

تجار، از زاینده رودی می‌نویسد که از مکتب کربلا در روح بشریت جاری گردیده است. او کربلای خمینی را، ادامه کربلای حسین علیه السلام می‌داند: «- غم از دلت دور باد جوان! راستی آن نمایشنامه از کربلای حسینی تا کربلای خمینی را اجرا کردید؟» (تجار، ۱۳۷۹: ۵۶). تجار، از مجاهدانی می‌گوید که سیره امام حسین علیه السلام را در زندگی و مرگ سرلوحه خود قرار داده‌اند. امامی که «با نهضت خویش آمد تا انوار اسلام ناب پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و علی علیه السلام را در دل‌ها روشن کند» (محمدی اشتهاردی، ۱۳۸۷: ۱۴). تجار در کتاب گمان مبرکه شعله بمیرد، با تأکید بیشتری مناطق جنگی ما را، کربلایی دیگر می‌خواند و کربلا را منحصر به زمان و مکانی خاص نمی‌داند: «بنویس کاتب همچنان که نوشتند از کربلا... امروز بنویس از شلمچه و چزابه و دو کوهی و حاجی عمران و بازی دراز» (تجار، ۱۳۸۱: ۹). در کنار پیکر غرق به خون «حمید عرب نژاد» صحنه کربلا، تکرار می‌شود: «سینه و صورت بر اثر برخورد گلوله خمپاره شناخته نمی‌شد؛ اما چیزی ورای شکل ظاهری به ما می‌گفت که این حمید است... صحنه، صحنه کربلا بود. برادرانش، پیکرش را در آغوش کشیدند و مویه کردند» (تجار، ۱۳۸۷: ۸۱).^۲

بزرگداشت کربلا با نام‌گذاری عملیات‌ها

راضیه تجار، در کتاب شعله در عشق از زبان مادری که از رنج فرزند رزمنده‌اش، رنج

۱. گمان مبرکه شعله بمیرد، ۲۸، ۹۷، ۱۱۲-۱۱۱.

۲. ستاره من، ۱۱۹.

می برد به نام عملیات‌ها اشاره می‌کند: «- بچه‌ام تو عملیات بستان پایش مجروح شد. در کربلای پنج بدنش سوخت. تو عملیات چی بود؟ ترکش تنش را آبکش کرد. اما... هر وقت که دیدمش دریغ از یک آخ» (تجار، ۱۳۷۹: ۲۸).

عاشورا

جدول شماره ۷- مفاهیم ارزشی عاشورا در آثار مؤلف

واحد معنا	میزان کاربرد مضامین مربوطه	مفاهیم فرهنگی و بنیادی
ذکر عاشورا	۱۷ مورد	پیوند جبهه و عاشورا توجه به عاشورا به عنوان مکتب استقامت آموزی از عاشورا انسان‌سازی عاشورا احیاکننده قلوب توسل به شب عاشورا

جبهه عاشورایی دیگر!

راضیه تجار، جبهه را عاشورایی دیگر معرفی می‌کند و استقامت رزمندگان را، با آن مکتب مقایسه می‌کند. استقامتی «که اصحاب امام حسین علیه السلام در حادثه عاشورا بخرج دادند و حماسه‌ای که در آن صحنه آفریدند دوست و دشمن را به شگفتی واداشت» (جوادی آملی، ۱۳۸۳: ۲۷۰). در داستان‌های تجار، این شگفتی و عظمت، انگیزه‌ای مضاعف برای جهاد و مقاومت به رزمندگان می‌بخشد: «جنگیدن و مقاومت در آن شرایط سخت بود. با این همه، این قدرایمان داشتیم که بمانیم و بجنگیم. یکباره تانک‌های عراقی پیش آمدند. آتش بود که می‌بارید. ظهر، ظهری عاشورا بود» (تجار، ۱۳۸۷: ۷۶). همان شعاری که ریشه آن را، در روایات زیارات و دیگر سخنان به جای مانده از امام حسین علیه السلام به خصوص در حدیث «فلکم فی اسوه»، می‌توان یافت که رساننده لزوم پیروی از ایشان نه تنها در جهاد بلکه در همه جوانب حیات، در هر زمانی و مکانی است (شاهرودی و فراهانی، ۱۴۰۰: ۲۶۸). استاد مطهری، در خصوص این شعار معتقدند: تحریف اصلی در نهضت عاشورا که تغییر هویت آن محسوب می‌شود، تحریف معنوی است که اساساً حرکت امام حسین علیه السلام را یک تکلیف فردی معرفی

کرده‌اند که قابل پیروی نیست. ایشان این تحریف را به عنوان بالاترین خیانت به حسین بن علی علیه السلام یاد می‌کنند (مطهری، ۱۳۷۶: ۱۱۰).

عاشورا «به عنوان الگویی ارزشمند و کامل، از ابتدا پشتوانه فکری انقلاب اسلامی بود. جنگ هشت ساله ایران با عراق، مشابهت‌های بسیاری با نبرد حق و باطل در کارزار کربلا داشت که این دو حادثه را از جهات متعدد بهم پیوند می‌زند» (نظری و جعفرنیا، ۱۳۸۹: ۶۲). او نیز بر این پیوند، با زنده نگه داشتن عاشورای جبهه‌ها تأکید می‌کند: «گفتی بگوسلیمانی بیاید. مرا بردی بالای گودال. گفتی: کجایند مقتل نویسان؟! تا شهادت مظلومیت ما را بدهند. بگوبنویسند و با نوشتن زنده نگه دارند. این عاشورا را» (تجار، ۱۳۸۱: ۱۰۷).^۱

انسان‌سازی عاشورا

راضیه تجار، از انسان‌سازی این مکتب غفلت نکرده است و بر این باور است که «هیچ کس نیست که فصلی از این کتاب بخواند و همه فصول جان را به چهار فصل این حادثه نسپارد» (سنگری، ۱۳۸۵: ۱). تجار (۱۳۷۹: ۸۸)، امام حسین علیه السلام را معلم بزرگ و درس‌آموز این مکتب می‌داند و این مهم را، وصیت‌نامه شهید «محمود منتظر» می‌نویسد: «سلام خدا بر توای حسین! درس‌آموز مکتب ایثار و شهادت! ای یادگار خاتم الانبیاء و ای عصاره مظلومیت در طول تاریخ!».

حیات بخشی عاشورا

نقش حیات بخش عاشورا و این نکته که عاشورا زنده‌کننده قلب‌هاست، از نکات ارزشمندی است که در آثار تجار (۱۳۸۱: ۹۵) به چشم می‌خورد. در مجموعه گمان مبرکه شعله بمیرد، از زبان محمد سلیمانی می‌گوید: «... عاشورا را مقتل زنده نگهداشت. ما از قیام عاشورا زنده‌ایم».

عاشورا شب گرفتن مراد!

راضیه تجار، شب عاشورا را، شب توسل و گرفتن مراد می‌نامد و از معجزات و

۱. گمان مبرکه شعله بمیرد، ۲۸، ۵۵، ۷۴، ۹۴، ۹۶، ۱۰۹-۱۱۱؛ ستاره من، ۷۶.

شگفتی‌هایی می‌نویسد که در این شب برای معتقدان و متوسلان اتفاق افتاده است. رزمنده‌ای دردمند و جامانده از جبهه‌ها، که همسرش آفاق همچنان از او پرستاری می‌کند: «صدای سینه‌زن‌ها همچنان از داخل حیاط می‌آمد. به یاد حرف آفاق افتاد؛ وقتی که پیش از ظهر، هنگامی که او را از این گرده به آن گرده می‌چرخاند؛ تا برزخم‌های پشتش مرهم بگذارد، گفته بود: امشب شب عاشورا است. پسر عمو. شب گرفتن مراد است» (تجار، ۱۳۸۴: ۲۱۴).^۱

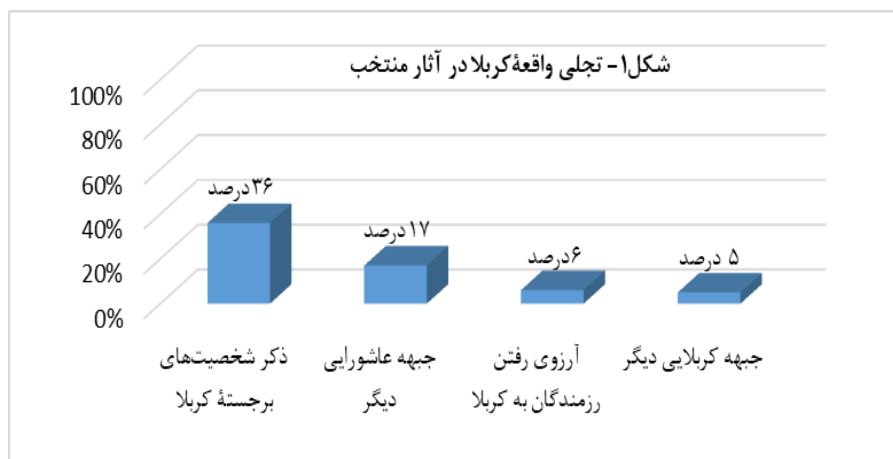
جدول ۸- تحلیل کمی بازتاب واقعه کربلا در آثار مؤلف

کتاب‌های دهه ۶۰	درصد	کتاب‌های دهه ۷۰	درصد	کتاب‌های دهه ۸۰	درصد	کتاب‌های دهه ۹۰	درصد
نرگس‌ها	۲	هفت‌بند	صفر	گمان مبرکه شعله بمیرد	۴۲	محبوبه صبح	۲
زن شیشه‌ای	صفر	ستاره من	۱۷	آواز پرواز	۱۱		
		شعله در عشق	۱۴	جای خالی آفتاب‌گردان‌ها	۷		
				شهید شیرودی	۳		
				بانوی آبی‌ها	۲		

جدول ۹- تحلیل کمی بازتاب واقعه کربلا در آثار مؤلف

موارد یافت شده	تعداد	درصد
ذکر شخصیت‌های برجسته کربلا	۳۶	۵۶
جبهه عاشورایی دیگر	۱۷	۲۷
آرزوی رزمندگان به رفتن کربلا	۶	۹
جبهه کربلایی دیگر	۵	۸
جمع کل: ۶۴ مورد		۱۰۰ درصد

۱. جای خالی آفتاب‌گردان‌ها، ۲۱۶.

نتیجه

راضیه تجار، به بزرگداشت نام امام حسین علیه السلام و شخصیت‌های کربلا همت گماشته است و آنان را در داستان‌های خود، یا اور و پناهگاه رزمندگان معرفی می‌کند. وی همچنین به الگوگیری و گرامی‌داشت نام بزرگان کربلا، امام حسین، حضرت ابوالفضل، حضرت زینب، امام سجاد و حضرت رقیه علیها السلام پرداخته است. او با مددجویی از ایشان و همچنین انجام مراسم سوگواری که گاه با لباس سبز صورت گرفته است، عشق خود را به حسین علیه السلام و شخصیت‌های کربلا، نشان می‌دهد. ظلم‌ستیزی حسین علیه السلام، از موارد دیگری است، که راضیه تجار آن را در روایات شخصیت‌های داستان، رزمندگان و شهدا نشان داده است. وی عاشورا را، جبهه‌ای دیگر و مکتبی انسان‌ساز می‌داند و این واقعه را، جبهه‌ای به گستره تاریخ برای مجاهدان و آزادی‌خواهان و دلدادگان واقعی در طول دوران‌ها معرفی می‌کند. آرزوی رفتن به کربلا، زیباترین و معنوی‌ترین آرزوی شیعه و همچنین رزمندگان اسلام در طول تاریخ بوده که در داستان‌های منتخب او بیان شده است. تجار، آمادگی مبارزه، برای قیام را در هر لحظه و زمان و مکانی، هشدار داده و متذکر شده است. همچنین وی به سخن معروف امام حسین علیه السلام «هَيِّهَاتَ مِنَّا الدِّلَّةُ»، اشاره و عزت‌مداری و مقاومت ایشان را، مطرح کرده است و با این رسالت که تمام مکان‌ها کربلاست، بر بیداری و بصیرت‌افزایی مخاطب صحنه می‌گذارد. دستاورد دیگر

این پژوهش در مورد کتاب *زن شیشه‌ای* است که با وجود قرار داشتن در لیست کتب دفاع مقدس فاقد مطالبی در مورد این حوزه است. همچنین کتاب‌های منتخب دهه هشتاد راضیه تجار، بیشترین نمود بازتاب واقعه کربلا را دارند و این دهه، دهه طلایی آثار اوست. کتاب‌های برگزیده دهه هفتاد، مضمون جبهه کربلایی دیگر را از دهه‌های دیگر بیشتر در خود منعکس کرده است؛ اما آثار منتخب دو دهه شصت و نود کمترین نمود این واقعه را نشان می‌دهند. دهه شصت به این دلیل که نقطه آغاز نوشتن از جنگ می‌باشد، از معیارهای فنی کمتری برخوردار است و در سال‌های نخستین دهه نود به دلیل فاصله گرفتن از جنگ و تحولات اجتماعی، این مؤلفه در آثار منتخب راضیه تجار کمتر از دهه‌های دیگر بروز کرده است. بنابراین راضیه تجار، با ترویج فرهنگ عاشورایی و بیان جلوه‌های گوناگون محرم در آثارش و ذکر قداس کربلا، در جرگه نویسندگان متعهدی قرار می‌گیرد که یاد سیدالشهداء علیه السلام، محرم و بازتاب‌های آن حماسه انسان‌ساز، در آثار او متجلی است و ابعاد مختلفی را به خود اختصاص داده است.

منابع

- ابن طاووس، سید (۱۳۸۷)، *لهوف علی قتلی الطفوف*، ترجمه محمدرضا مجیری، قم، بقیه الله.
- انصاریان، حسین (۱۳۹۲)، *ترجمه صحیفه سجادیه*، تهران، مرکز طبع و نشر قرآن کریم.
- پارسی نژاد، کامران (۱۳۸۰)، «گشت و گذار در کوچه اقایا»، کرمانشاه، ادبیات داستانی، شماره ۵۴.
- تجار، راضیه (۱۳۷۹). *شعله در عشق*، چاپ اول، قم، یادواره سرداران و فرمانده ۵۲۰۰ شهید استان قم.
- _____ (۱۳۸۱)، *گمان مبرکه شعله بمیرد*، چاپ اول، تهران، نسل کوثر.
- _____ (۱۳۸۴)، *جای خالی آفتاب گردان‌ها*، چاپ اول، تهران، انجمن قلم ایران.
- _____ (۱۳۸۷)، *ستاره من*، چاپ دوم، کرمان، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی لشکر ۴ ثارالله.

- (۱۳۹۰)، شهید شیرودی. چاپ سوم، تهران، مؤسسه فرهنگی مدرسه برهان.
- (۱۳۹۳ الف)، نرگسها. چاپ سوم، تهران، سوره مهر.
- (۱۳۹۳ ب)، زن شیشه‌ای، چاپ دوم، تهران، سوره مهر.
- (۱۳۹۳ پ)، هفت بند، چاپ چهارم، تهران، حوزه هنری.
- (۱۳۹۳ ت)، بانوی آبی‌ها، چاپ دوم، تهران، سوره مهر.
- (۱۳۹۳ ث)، محبوبه صبح، چاپ اول، تهران، سوره مهر.
- (۱۳۹۴)، آواز پرواز، چاپ دوم، تهران، نشر شاهد.
- جمشیدی، مصطفی (۱۳۷۱)، «نقد و بررسی قصه‌های پس از انقلاب»، کیهان فرهنگی، شماره ۹۳، ص ۲۲-۳۵.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۳)، حماسه و عرفان، چاپ چهارم، قم، مرکز نشر اسراء.
- حُری، ابوالفضل (۱۳۷۷)، «سفر به ریشه‌ها، نقد آثار داستانی راضیه تجار»، ادبیات داستانی، شماره ۴۶، ص ۱۱۳-۱۰۵.
- حسین زاده، آذین و کتابیون شهپرراد (۱۳۹۴)، «بیناخوانش تا بینامتنیت؛ روایت شناسی میراث عاشورا در آثار داستانی محمود دولت آبادی»، تهران، متن پژوهی ادبی، شماره ۶۵.
- زارع پستکی، مریم و نرگس جابری نسب (۱۳۹۸)، «سیمای زن در مجموعه داستان‌های کوتاه راضیه تجار»، اهواز، زن و فرهنگ، دوره ۱۱، شماره ۴۱.
- سنگری، محمدرضا (۱۳۸۵)، سیب و عطر، چاپ دوم، تهران، خورشید باران.
- شاهرودی، محمدرضا و محمد فراهانی (۱۴۰۰)، «جستاری در شعار کل یوم عاشورا و کل ارض کربلا، سیرتاریخی شکل‌گیری معناشناسی و صحت»، حدیث پژوهی، شماره ۲۵، ص ۲۷۴-۲۵۷.
- صرفی، محمدرضا (۱۳۹۳)، «گستره ادبیات پایداری»، ادبیات پایداری، سال ششم، شماره ده، ص ۲۳۸-۲۰۷.
- عرب یوسف آبادی، فائزه و شهلا کلبعلی (۱۳۹۷)، «بررسی سبک زنانه در رمان کوچه اقا قیا (نوشته راضیه تجار)»، اهواز، زن و فرهنگ، سال نهم، شماره ۳۵.

- کاسیرز، ارنست (۱۳۸۷)، *فلسفه صورت‌های سمبلیک: اندیشه‌های اسطوره‌ای*، ترجمه یدالله موقن، تهران، هرمس.
- محدثی، جواد (۱۳۹۱)، *فرهنگ عاشورا*، چاپ هفدهم، قم، معروف.
- محمدی اشتهاردی، محمد (۱۳۸۷)، *غم‌نامه کربلا ترجمه لیهوف*، تهران. مطهر.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۹)، *حماسه حسینی*، چاپ دهم، تهران، صدرا.
- — (۱۳۷۶)، *مجموعه آثار شهید مطهری*، چاپ هفتم، تهران، صدرا.
- نظری، نجمه و صغری سادات جعفرنیا (۱۳۸۹)، «انعکاس عاشورا، یکی از خصیصه‌های شعر دفاع مقدس»، *بهار ادب*، سال سوم، شماره ۱، پیاپی (۷).
- وکیلی، هادی و مظهرادوای (۱۳۹۵)، «بازتاب واقعه عاشورا در ادبیات هورامی (با تأکید بر نسخه خطی مقتل امام حسین علیه السلام به زیان هورامی)»، *قم، شیعه شناسی*، دوره ۱۴، شماره ۵۴.
- ولی مراد، فرشته (۱۳۸۳)، «راضیه تجار و نگاهی به کوچه اقایای او»، *کرمانشاه، ادبیات داستانی*، شماره ۸۶.